

СЕМАНТЫЧНАЯ СТРУКТУРА ОНИМАЎ-АЛЮЗИЙ (на прыкладзе міфонімаў)

На працягу сваёй гісторыі чалавечтва рэгулярна звярталася да міфалагічнай спадчыны, намагаючыся ў глыбінях міфалагічнага светаўспрыняцця знайсці вечныя сэнсы. У сусветнай літаратуры ўвесь час узнікаюць алюзіі на антычныя міфалагічныя вобразы. Міфапаэтонім – семантычна складаны знак, што адначасова належыць і зноў створанаму, і старажытнаму тэксту. Вобразы антычных міфаў сталі ў пэўным сэнсе схемамі, што лёгка паддаюцца абагульненню, здольныя рэпрэзентаваць самую разнастайную інфармацыю: лёсы, характары, мадэлі грамадскіх адносін – таму актыўна выкарыстоўваюцца ў паэзіі новага часу. У мастацкім кантэксце сучаснага аўтара алюзійнае міфалагічнае імя адсылае чытача да вядомага антычнага сюжэта або ўвасабляе сукупнасць пэўных якасцей чалавека ці з’явы.

Алюзія (лаг. *allusion* “намёк, жарт”) – стылістычны прыём выражэння падтэксту, што заключаецца ва ўскосным суаднесенні прадмета маўлення з агульнавядомым гістарычным, міфалагічным, літаратурным або іншым фактам, падзеяй [4, 37]. **Онім-алюзія** – гэта выкарыстанне ўласнага імені ў якасці вобразнай спасылкі-намёку на папярэдні тэкст з мэтай выяўлення асацыятыўнай сувязі двух кантэкстаў, для якога характэрна стылістычнае ўзбагачэнне кантэкста-рэцыпіента і мадыфікацыя зместу самога оніма пад уплывам новага кантэксту [1], [2], [3].

Уласныя імёны міфічных персанажаў, прадметаў, геаграфічных аб’ектаў, што сталі агульнавядомымі, могуць набываць новую канатэму, але захоўваюць сваё першаснае значэнне, сувязь з міфам. Гэты факт улічваюцца аўтарамі сучасных паэтычных твораў: у структуры верша міфонім актуалізуе шэраг асацыяцый з вядомым антычным сюжэтам і адначасова ўвасабляе тых ці іншых

якасці чалавека або з’явы, што найбольш ярка выявіліся ў дадзеным міфе. На наш погляд, варыянты парадыгмы алюзійнага працэсу у выніку спасылкі на старажытны сюжэт могуць уключаць наступныя элементы (варыянты 1–3 вылучаюцца ў залежнасці ад мастацкіх мэт аўтара):

1. Імя → фабула міфа → якасці чалавека (*Пенелопа, Афродыта*),
2. Імя → фабула міфа → грамадскія адносіны (*Зеўс, Алімп, Парнас*),
3. Імя → фабула міфа → параўнанне з’яў (*Мідас, Сізіф*).

Першае звязно – гэта ўласнае імя міфічнага аб’екта, якое функцыянуе як алюзійнае лексема ў структуры сучаснага тэксту. Другое звязно азначае ідэнтыфікацыю імені з пэўным міфалагічным тэкстам, “прыпамінанне” рэцыпіентам фабулы міфа. Трэцяе звязно – гэта назва семантычнага поля, якое фарміруецца пад уплывам асацыяцый з міфам.

Пакажам на канкрэтных прыкладах механізм разгортвання (эксплікацыі) культурнай інфармацыі міфоніма.

Алюзія на вобраз *Афродыты*, багіні кахання і хараства, можа быць выкарыстана для таго, каб перадаць захапленне прыгажосцю рэальнага чалавека. Так, у вершы М. Танка “Сонца расплавіла пясок пляжа...” іменем *Афродыта* названа дзяўчына. Азначэнне *якая толькі што выплыла з хваль* не толькі адлюстроўвае рэаліі (эпізод на акіянскім узбярэжжы), але з’яўляецца намёкам на той факт, што, паводле некаторых міфаў, *Афродыта-Венера* ўзнікла з марской пены (прыгадаем хаця б вядомую карціну Баціцэлі “Нараджэнне Венеры”). Тым самым рэальнае дзеянне – выхад з вады пасля купання – набывае ў вачах лірычнага героя экспрэсію захаплення таінствам з’яўлення хараства. Параўнанне

адбылося на аснове такіх прыкмет: абедзве – багіня і дзяўчына – роўныя прыгажосцю, абедзве выйшлі з вады: *А прыйшла Афродыта, якая толькі што / Выплыла з хваль... Асацыяцыі з антычнай эстэтычнай прасторай паглыбляюцца праз онім Акіян – водная прастора персаніфікуецца, названая па імені старажытнагрэчаскага бажаства: ...наклікаў яе Акіян – / Раззлаваны, зайздросны. Аўтарскія характарыстычныя азначэнні да оніма Акіян дадаюць экспрэсіўны штрых ў агульную карціну, выяўляючы ступень характава сучаснай Афродыты: нават міралюбівае бажаство злуецца і зайздросіць, калі яна пакідае яго воды на кароткі час.*

Імя **Пенелопы** асацыіруецца з міфам пра вандруўніцтва цара вострава Ітакі Адысея. Як вядома, **Пенелопы** верна чакала свайго мужа дваццаць гадоў. У кантэксце вершаў М. Танка “З амфары гэтай даўно...”, “Як рэстаўратар...”, “Прасвет” дадзенае імя ўвасабляе такую чалавечую якасць, як вернасць. Так, **Пенелопы** уяўляецца паэту каханая, якая “*днём вязала сваю пражу, а ўначы – распускала, верачы ў вяртанне свайго Адысея*”. Удакладняючы статус імені ў кантэксце онім *Адысей* і лексема *пража* як намінацыя міфічнага прадметнага атрыбута вобраза Пенелопы.

Міфічны цар **Мідас** вызначаўся незвычайнай сквапнасцю. Дыяніс надзяліў яго дарам адным дотыкам рукі ператвараць усё ў золата. Жыццё Мідаса робіцца пакутай, бо нават элементарнае пачуццё голаду ён ужо не можа задаволіць. У вершы М. Танка “Вы думаеце, гэта – шчасце...” шляхам адзінкавага выкарыстання оніма **Мідас** і лексем-рэпрэзэнтантаў *дотык*, *ператвараецца* ствараецца алюзія на згаданы сюжэт. Параўнанне сітуацыі старажытнагрэчаскага міфа і псіхалогіі творчасці адбываецца на аснове таго, што паэт таксама становіцца ахвярай сваёй прагі да паззіі і надзелены такім жа горкім “шчасцем”, што і **Мідас**, бо нават звычайнае судакрананне са светам прыроды і рэчаў нараджае паэтычны радкі: *Вы думаеце, гэта – шчасце, / Калі ад дотыку твайго / Ператвараецца ўсё ў песню: / Зямля, трава, вада, агонь, / І хлеб, і соль, і боль, і радасць, / І кожны міг, і кожны час... / Як позна зразумеў, дзівак я, / Тваю трагедыю, Мідас!*

Разгорнутая метафара пабудавана шляхам далучэння да алюзіійных лексем, што ўказваюць на вядомую сітуацыю, найменняў новых аб’ектаў, актуальных у новым мастацкім кантэксце: *ад дотыку твайго* (В) *ператвараецца ўсё* (В) *ў песню* (Н), дзе В – вядомае, Н – новае. Н у дадзеным выпадку – трансфармант алюзіі.

Алімп – месца, дзе жывуць багі; сімвал вярхоўнай улады. У паэтычным дыскурсе М. Танка і У. Караткевіча фарміруецца думка, што любыя стасункі з Алімпам скажаюць сутнасць паэтычнай творчасці. Так, паводле У. Караткевіча, на Алімпе “*з вольных ваўкоў робяць дачных псоў вартавых*” (“Надзея лістападу”). Онім і прыём антытэзы, заснаваны на апазіцыі *вольныя ваўкі – вартавыя псы* ствараюць экспрэсіўны вобраз. Выснова: літаратурнае чалядніцтва – ганебная для мастака з’ява.

У рэальнасці М. Танку даводзілася мець самыя непасрэдня стасункі з Алімпам – сумяшчаць творчую і грамадскую дзейнасць. Паэт карыстаўся ўсімі прывілеямі прадстаўнікоў улады, аднак за гэта даводзілася быць дэлегатам бясконцых з’ездаў, што не ішло на карысць непасрэднай і любімай справе – паэтычнай творчасці. Таму ўсе выгоды жыцця (у гэтым верша ланцужок лексем з прадметным значэннем сімвалізуе мару мешчаніна, яго жыццёвы максімум: *кватэра, ванна, санвузел, ліфт*) лірычны герой М. Танка згодны абмяняць на свабоду: *Учора, правёўшы 597-е пасяджэнне,*

/ Абвяшчэнне я напісаў: / «Мяню сваю кватэру на Алімпе – / З ваннай, санвузлом і ліфтам – / На будан у лесе ці зямлянку...».

Галоўнае бажаство грэчаскага пантэону – **Зеўс**, уладар багоў і людзей і ўсялякіх атмасферных з’яў, М. Танк у вершы “Оду Зеўсу аднойчы я склаў...” выкарыстоўвае адпаведную канатэму імені – ‘вярхоўная ўлада’: “*Оду Зеўсу аднойчы я склаў. / Той, расшчодрыўшыся, загадаў / Лаўрэатам мяне абвясціць. / Ды ўзмаліўся я, каб пры жыцці / Мне апошніх сяброў не злучыць / І пазней мець святы супакой, / Не караць мяне ласкай такой*”.

М. Танк абыгрывае семантыку слова *лаўр* і сучаснага *лаўрэат*. *Лаўр* – вечназялёнае дрэва Апалона, вянок з якога з часоў антычнасці ўзнагароджвалі пераможцаў паэтычных і музычных спаборніцтваў. *Лаўрэат* – асоба, адзначаная ганаровым званнем за заслугі ў галіне мастацтва, навукі і інш. Адсюль асацыяцыі са старажытным міфам. Беларускі паэт свядома пераўтварае міфалагічны сюжэт, паводле якога *лаўровы* вянок на галаву паэта-абранніка ўскладаў Апалон, бог музыкі і паззіі. У танкаўскім мастацкім кантэксце менавіта **Зеўс** (улада), уявіўшы сябе кампетэнтным і ў галіне паззіі, адабраў у Апалона яго святы абавязак. Аднак патэнцыяльны *лаўрэат* не схачеў *узнагароды* (аб чым сведчыць аксюмарон *караць ласкай*), бо яна ператвараецца ў сваю процілегласць – кару, калі не з тых рук атрымана і за сумнеўныя поспехі – служэнне афіцыйнай уладзе.

Аналіз моўнага матэрыялу паказвае, што кампанентамі семантычнай структуры міфапаэтонама з’яўляюцца: 1) дэнататыўнае (прамое) значэнне; 2) пераноснае значэнне – найчасцей стылістычна маркіраванае (*кніжн., іран.*) або фразеалагічна звязанае. Гэта значэнне, набытае канкрэтным уласным іменем у працэсе развіцця мовы і замацаванае ў свядомасці носьбітаў гэтай мовы. Абодва значэнні з’яўляюцца узуальнымі (агульнамоўнымі) і зафіксаваны ў тлумачальных слоўніках. 3) аказіянальнае, або індывідуальна-аўтарскае, значэнне. Напрыклад, *Сізіф* – 1) персанаж антычнага міфа, які быў пакараны багамі за тое, што імкнуўся хітрасцю пазбегнуць смерці: ён павінен быў вечна каціць на высокую гару велізарны валун, што на вяршыні раптоўна зрываўся ўніз; 2) той, каму наканавана рабіць бясконцую няўдзячную працу, адсюль і фразеалагізм *сізіфава праца* (*кніжн.*) – цяжкая, марная работа; 3) аказіянальнае значэнне ў кантэкście верша Р. Барадуліна “*Валун Караткевіча*” – падзвіжнік, усё жыццё якога прысвечана ўпартай высакароднай працы – у выпадку з У. Караткевічам, адраджэнню беларушчыны. Іншыя канатацыі надае міфонуіму *Сізіф* кантэкст аднайменнага верша М. Танка: *Сізіф быў пакараны, але пакараны вечнай працай*, дзякуючы якой і перажыў саміх багоў, што даўно адышлі ў нябыт.

Кантэкстуальнымі моўнымі сродкамі актуалізацыі канатацый ліўійных міфонуімаў выступаюць трансфарманты – “характарызуючыя азначэнні”: **Сцікс** *маўклівы* (М. Танк), *чорныя, дужыя рукі* Атласа (М. Танк. Гібраттар), **Муза** – *сварлівая, непаслухмяная* (М. Танк. Калі б я верыў ідалам...), **Цэрбер** – *няўмольны, як камень, лютасці сын* (У. Караткевіч. Балада пра сыноў Пітакоса), **Харон-перавозчык, валацуга-Адысей** (М. Танк. Вяртанне), **Акіян** – *раззлаваны, зайздросны* (М. Танк. Сонца расплывіла пясак пляжа...), *спрацаваны мужыцкі* **Пегас** (М. Танк. Калісьці на ядлаўцовым кійку-скакуне...).

Сродкамі стварэння канатацыйных значэнняў онімаў-алюзій з’яўляюцца таксама алюзійныя лексемы-рэпрэзэнтанты – атрыбуты міфа: **Праметэй** – *звон кайданай*

(М. Танк. Яны), *ланцугі, агонь* (М. Танк. Эстафета агню), *Арфей – ліра* (У. Караткевіч. Балада пра сыноў Пітакоса), *Арыядна – ніць, клубок, лабірынт* (М. Танк), *Сізіф – валун* (Р. Барадулін. Валун Караткевіча), *лодка Харона* (М. Танк. Як жа сталася гэтак...).

Аўтарскія філасофскія інтэнцыі выяўляюцца праз адмысловую трансфармацыю традыцыйнай міфалагічнай сімволікі. Так, *Арыядна*, паводле старажытнагрэчаскага міфа, дапамагла афінскаму герою Тэсею, які забіў пачвару Мінатаўра, выбрацца з лабірынта пры дапамозе клубка нітак. Семантыка алюзійных намінацый, звязаных з онімам, удакладняецца ў мастацкай прасторы М. Танка наступным чынам (вядомае (В) – новае (Н): лірычны герой *згубіў* (Н) *клубок Арыядны* (В), таму не можа выбрацца з *лабірынта* (В) *дзён* (Н) і не можа *вярнуцца ў сваё юнацтва* (Н) (верш “Недзе закінуўшы...”). Матэрыял вяртання да самога сябе і да сваіх вытокаў гучыць і ў вершы “Строфы”: лірычны герой, блукаючы ў *лабірынце* (В) *памяці* (Н), *без* (Н) *пуцяводнай ніткі Арыядны* (В) імкнецца *вярнуцца* (В) *па скарб* (Н), знойдзены на радзіме, якім з’яўляюцца “самародкі фарбаў, ззянняў, слоў”.

Міфалагічны анамастыкон можна ўмоўна размеркаваць па наступных функцыянальных групах паводле агульнай канатацыйнай характарыстыкі:

1) Тэма ўзаемадачыненьняў творцы і ўлады. *Зеўс* – вярхоўнае бажаство ў антычнай міфалогіі; увасабленне самаўпэўненай улады, якая імкнецца “прыручыць” паэта (М. Танк. Оду Зеўсу аднойчы я склаў...). *Алімп* – месца, дзе жывуць багі; сімвал вярхоўнай улады; антыномія вобразу *Парнаса* – гары мастацтваў. У паэтычным дыскурсе М. Танка і У. Караткевіча фарміруецца думка, што любыя стасункі з Алімпам скажаюць сутнасць паэтычнай творчасці. Так, усе выгоды жыцця (*кватэра на Алімпе*) паэт згодны абмяняць на свабоду (М. Танк. Учора, правёўшы 597-е пасяджэнне...). Паводле У. Караткевіча, на Алімпе “з *вольных ваўкоў робяць дачных псоў вартавых*” (“Надзея лістападу”). *Пантэон* –

антычны храм усіх багоў, мець месца ў Пантэоне значыць для паэта прызнанне пры жыцці, матэрыяльны дабрабыт і духоўную смерць, бо за гэта трэба “*падвываць ва ўнісон*”, у той час як задача мастака – стварыць адметную творчую манеру (М. Танк. Парады).

2) Творчасць, свет паэзіі, мастацтва традыцыйна сімвалізуюць імёны *Апалон, Арфей, Муза, Пегас, Парнас*. У беларускім паэтычным дыскурсе ім надаюцца адметныя аказіянальныя канатацыі. Так, *Муза* М. Танка паўстае то свавольніцай, то няшчаснай сучаснай жанчынай, то дысідэнткай і выгнанніцай (“Калі б я верыў ідалам...”, “Яна з усімі знаёмілася...”, “Муза”). Паводле Р. Барадуліна, У. Караткевіч меў трывалы творчы саюз з Музай, аб чым сведчыць наяўнасць у яго запіснай кніжцы *нумара тэлефона Музы і адраса ўнізе* (“Партрэт Уладзіміра Караткевіча...”). *Пегас*, чароўны крылаты конь, у паэтычным кантэксце М. Танка і Р. Барадуліна паказаны як спрацаваны сялянскі (калгасны) конік, што павінна сведчыць пра блізкасць крыніц паэтычнага натхнення да народнай глебы (М. Танк – “Вясновая ода”, Р. Барадулін – “Беларушчына”).

3) Моўныя сродкі, што фарміруюць паэтыку онімаў *Сцікс, Харон, Хронас* дазваляюць перадаць аўтарскую мадальнасць у асэнсаванні праблемы Часовага і Вечнага, Жыцця і Смерці, чалавечай волі і наканавання (М. Танк – “Як жа сталася гэтак...”, “Сцікс”, “Калі ў Харонавай бюракратычнай установе”, Р. Барадулін – “Час папрасіў” і інш.)

Такім чынам, уводзячы ў свой тэкст алюзійнае ўласнае імя са сферай-крыніцай “антычная міфалогія”, паэт карыстаецца прыёмам алюзіі, узаўяўляючы ў свядомасці чытача асацыяцыі з пэўным міфам, тым самым скіроўваючы чытацкую думку ў пэўным напрамку: услед за аўтарам чытач параўноўвае мадэлі грамадскіх з’яў або чалавечых характараў, што прапаноўвае міф, з тымі, што хвалююць аўтара. Семантыка міфоніма-алюзіі мае трохкампанентную структуру, што ўключае дэнататывае, мегафарычнае і аказіянальнае значэнні.

Літаратура

1. Дронова, Е. М. Стилистический прием аллюзии в свете теории интертекстуальности: на материале языка англо-ирландской драмы первой половины XX века: дис... канд. филол. наук: 10. 02. 04. – Воронеж, 2006. – 182 л.
2. Камовникова, Н. Е. Антропонимы как интертекстуальные аллюзии в поэтическом тексте: дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Н. Е. Камовникова. – СПб., 2000. – 200 с.
3. Потылицина, И. Г. Дискурсивный аспект аллюзивной интертекстуальности английского эссе: дис. ... канд. филол. наук: 10.02. 04 / И. Г. Потылицина. – М., 2005. – 213 с.
4. Стариченок, В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 811 с.